

3.2 Skolklassen som ett "tvingande system" - ett administrativt och ett informellt socialt system

I studiens inledning skapades en öppenhet för olika teoretiska perspektiv. Under forskningsprojektets gång övervägdes olika teorier men över tid visade det sig att Erikssons teori (2001) ger goda förutsättningar för att perspektivera och förklara den mobbning som äger rum i den studerade skolklassen. Skolan kan i detta sammanhang betraktas som bestående av två parallella system, ett administrativt system baserat på elevens ålder och var eleven bor och ett socialt system med mer informella grupperingar. Utifrån en sådan spänning har Björn Eriksson, Odd Lindberg, Erik Flygare och Kristian Daneback (2002) riktat kritik mot mobbningsforskningen för att vara alltför fokuserad på enskilda individer, och betonat betydelsen att man för att förstå elevers utsatthet även behöver titta på mobbningens ramar och former. Därför efterlyses en utökad forskning kring mobbningens arenor, deras egenskaper och spänningsfältet mellan dessa. Min studie skulle kunna bidra med en ökad kunskap utifrån elevers perspektiv om den sociala samvaron. Jag benämner fortsättningsvis Erikssons teori: en sociologisk teori om mobbning.

Ett sociologiskt angreppssätt är motiverat utifrån flera olika aspekter då mobbning är ett tydligt avgränsat problem där en sociologisk handlings-teoretisk ingång skulle kunna bidra till ny kunskap inom fältet. Dessutom har sociologin traditionellt sett en lång bakgrund av att stå på de svagas sida (Eriksson 2001, s. 10). Eriksson bygger dels sin teori på Olweus (1999a) och knyter an till aggressivitet hos mobbaren. Eriksson (2001) bygger även vidare på Björks (1999) teori och hävdar att mobbning utgör spel om makt. Eriksson (2001) anser att Björks (1999) resonemang ger en trovärdig förklaring till hur en mobbningsituation kan uppstå men anser att den inte förklarar varför mobbningen fortsätter³¹, blir kontinuerlig. Enligt Eriksson (2001) är det en samverkan mellan tre olika mekanismer som i konsekutiva steg leder fram till ett pågående tillstånd. Ojämnt fördelade aggressiva tendenser och upprepade maktspel är (1) triggermekanismer som kan sätta igång trakasseriförlopp. Gruppens sociala och administrativa system fungerar här som en (2) transformationsmekanism, vilken benämns "systemisk

---

³¹ Ekerwald och Säfström (2012) kritiserar Björks (1999) teori för på vilket sätt den belyser maktperspektivet. Teorin presenteras i kap. 2 Tidigare forskning.

återställning” (s. 33). I processen upprepas trakasserierna, för att slutligen genom en (3) kontinuitetsmekanism³² (s. 37), konstruera den andre.

Enligt Eriksson finns det fyra egenskaper hos skolor som är värda att beakta för att förstå hur mobbning fungerar: (1) Elever har begränsade möjligheter att välja samaktörer. I skolan placeras man i sin klass utifrån administrativa data, var man bor, när man är född, etc. (2) Eleverna kommer att vistas med dessa samaktörer under lång eller obestämd tid. Vi går länge i skolan. Även om vi kan räkna ut vilket år den tar slut är detta mycket långt fram i elevernas liv. (3) Det är inte enkelt att byta klass eller skola för en utsatt elev. Att helt lämna skolan är i praktiken omöjligt och att skolka för med sig stora konsekvenser. (4) Elevernas närvaro och antal är godtyckligt. En skolklass kan bestå av en elev ytterligare eller en elev mindre, det spelar ingen större roll.

Kontinuitetsmekanismen och konstruktionen av den andre skiljer sig från olika sociala grupperingar på ett tydligt sätt enligt Eriksson. Sociala sammanhang med dessa egenskaper uppstår inte av sig själva – de är inte spontana utan underkastade någon makt som upprätthåller dem. Det betyder att vi i dessa sammanhang och på dessa arenor finner två slags aktörer: dels de som upprätthåller själva sammanhanget, undervisningen i skolan och arbetet på arbetsplatsen och dels de som är utsatta för och i någon mening underordnade ovanstående aktörer. Eriksson vill beskriva detta som två system som är länkade till varandra. Det system som upprätthåller sammanhanget kallar han det administrativa systemet och upprätthålls inom ett ramverk av lagar, planer o.s.v. av olika aktörer såsom rektorer och lärare. Skolan består även av ett antal individer – elever, lärare och annan personal som organiserar sig själva i olika grupperingar eller informella sociala system. Liknande indelningar hittar man i alla professionella organisationer: ett system som upprätthåller verksamheten och andra informella system som binder ihop aktörerna. Systemen är sammanlänkade och beroende av varandra men på grund av olikheter uppstår ofta spänningar mellan dem. Typiskt för det administrativa systemet är att det inte görs någon skillnad mellan systemets medlemmar. Alla är lika värda och har samma status. Medlemmarna är inte personer utan ”autonoma enheter” med stadfästa rättigheter och mellan dem är relationerna både ideologiskt och rättsligt klara.

---

³² Kontinuitetsmekanismen kan enligt Eriksson (2001) förstås som att den är ”konstruktionen av den mobbade som en andre i relation till de sociala grupperingarna på arenan” (s. 37).

De har vidare samma rättigheter och skyldigheter gentemot varandra och handlar i enlighet med samma rättssystem. Däremot har de inte något ansvar gentemot varandra utom i specificerade avseenden som inte är anorlunda än livet i övrigt. Man ska visa tolerans mot medlemmarna som uppvisar eventuella särdrag men i övrigt ska alla behandlas likadant.

Eriksson betraktar skolan som ett flertydigt fenomen. Tre aspekter beskriver detta: Utifrån den första aspekten är en skola en byggnad med typiska egenskaper. Skolan med dess byggnad och skolgård karaktäriseras av en offentlig miljö utan att för den skull betecknas såsom allmän plats. Detta har betydelse så till vida att platsens karaktär som privat eller allmän eller något mitt emellan på ett avgörande sätt bestämmer vad som är tillåtet att göra eller inte. På samma sätt avgränsas vilka som kan anses legitima att vistas och agera där och vilka som inte får vara där.

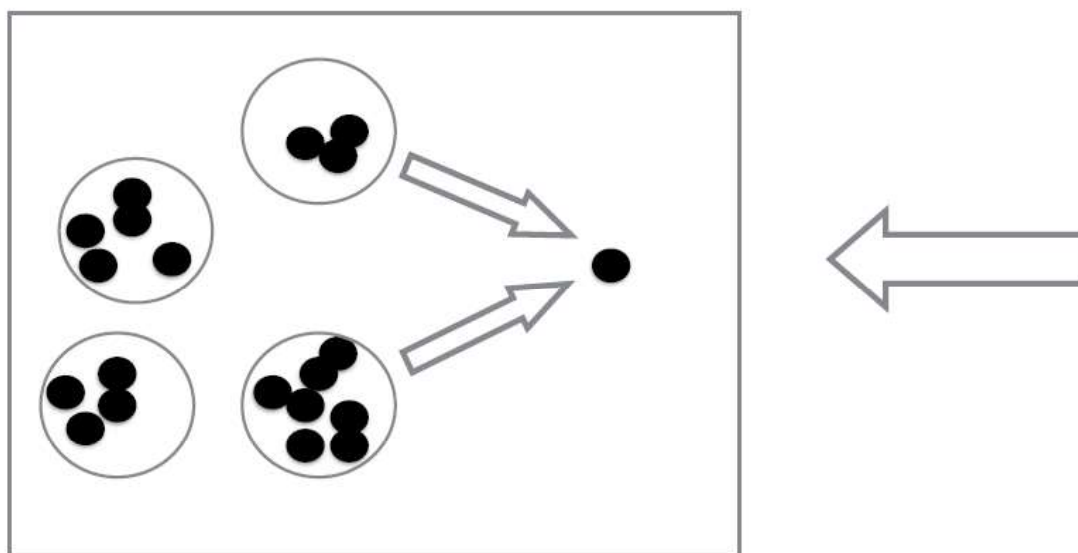
Ur den andra aspekten utgör skolan således en organisation med skolledning, kansli och en schemalagd verksamhet genomförd av pedagoger och elever. Styrningen av verksamheten sker med hjälp av bland annat Skollagen och lokala föreskrifter vilka beskriver vad som är tillåtet, rekommenderat eller förbjudet. Denna aspekt kallar Eriksson det *administrativa systemet*.

Ur den tredje aspekten består skolan av en uppsättning elever vilka är självorganiserade i olika grupperingar. Detta kallar Eriksson för *informella* eller *sociala system* (s. 26-28). Skolklassen kan ses som det centrala bandet mellan de två första aspekterna och den tredje aspekten. Klass är inget entydigt fenomen enligt Eriksson som betonar två innebörder av begreppet klass. Å ena sidan är klassen en administrativ indelningsenhet vilken ingår i ett schema och definieras av att den innehar ett särskilt rum eller är tidsmässigt rumstyrd av klassens schema. Klassen kan även definieras på administrativa grunder i form av den uppsättning lärare och den lärartid som ställs till dess förfogande. Detta kan sägas vara det administrativa systemets klass eller den andra aspektens klass. Den tredje aspekten, det informella sociala systemet, bildas enligt Eriksson genom differetiering till skillnad från det administrativa systemets bildningsgrund, nivellering. En del väljs aktivt bort, vissa väljs aktivt till och ansvar tas inte för alla (s. 27-29).

Att skolan består av ett administrativt och ett informellt socialt system kan få konsekvenser inte minst för de elever som utsätts för kränkande handlingar och mobbning. Det kan råda ett spänningsförhållande mellan de båda systemen, och eleven kan behandlas olika beroende på om den ingår i informella sociala system eller befinner sig utanför sådana (Eriksson 2001). Den sociala samvaron kan således vara problematisk i en tvingande miljö som skolans administrativa system utgör. Eriksson betonar att en elev som

stöts bort från alla informella grupperingar i (den socialt definierade) skolklassen måste trots detta dagligen vara närvarande i (den administrativt definierade) skolklassen. Den som blivit utesluten befinner sig ständigt några få steg ifrån dem som utesluter hen: ”denna process fortsätter - utstötning genom det ena systemet, insättning eller kvarhållning genom det andra” (s. 33). Med hjälp av detta resonemang kan man förstå varför den uteslutne eleven inte får vara ifred, varför ett kontinuerligt tillstånd av utanförskap uppstår och därmed konstruktionen av ”den andre” (a.a.).

Figur 1 illustrerar hur mobbning kan förstås enligt Erikssons teori. Rektangeln symboliserar en skolklass i termer av ett administrativt system. De fyllda cirklarna symboliserar elever som går i skolklassen. De fyra cirk-larna som omger de fyllda cirklarna symboliserar informella sociala system (kamratgrupper). De två pilarna som är riktade mot en elev motsvarar kränkande handlingar. Pilen utanför rektangeln symboliserar det faktum att eleven har skolplikt och därför inte på ett enkelt sätt kan ta sig ifrån det ”tvingande systemet”.

Figur 1. Björn Erikssons (2001) sociologiska teori om mobbning tolkad av Jenvén.

Vilka möjligheter finns för en isolerad elev som befinner sig klämd mellan det sociala systemet (att stå utanför gruppen med dess normer) och det administrativa systemet (att vara en elev med skolplikt i det obligatoriska skolsystemet)?

För den elev som blir utsatt för mobbning finns enligt Agevall (2007) inte så många alternativ. Eleven kan välja att byta skolklass, vilket är ett stort

steg men ger inga garantier för att förhållandena kommer att bli bättre. Eleven kan göra allt för att bli accepterad av någon klick i skolklassen. Det kan fungera, men en tidigare avisad person kan lätt uppfattas som ”desperat” eller ”klängig”, en som ”försöker för mycket”. På så sätt är denna strategi vågad. Misslyckas eleven med detta skulle hen bli en ännu mer uttalad utsluten kamrat. Eller så kan eleven välja att acceptera sin nuvarande status och inte göra försök till inträde i gruppen. Även detta tenderar att förstärka utslutningen (a.a., s. 175). Skolan och dess sammansättning av två olika system kan förstås som ett ”tvingande system” eftersom eleverna som ingår i systemet har en plikt att stanna kvar där. Sammanfattningsvis visar detta att elever i en skolklass kan betraktas som relativt utlämnade åt systemets godtycke på så sätt att de elever som inte är välkomna i systemet kan uppleva olika former av kränkning. Deras strävan kan bli att med olika medel försöka få till stånd en situation där de känner sig inneslutna i skolklassens sociala samvaro.

3.2.1 Reflektion kring val av teori

När det gäller val av teori, huvudsakligen Erikssons (2001) sociologiska mobbningsteori, vill jag lyfta fram och betona skolans ansvar vad gäller att garantera elevers trygghet i skolan. Denna teori uppfyller de krav och önskemål jag har för att på ett tydligt sätt kunna lyfta fram elevers skolsituation och skolans ansvar att agera fullt ut när elever utsätts för kränkande handlingar. Fokus är utsatta elevers situation i en skolkontext. Teorin används för att förstå och förklara komplexiteten i ett mobbningsfall. Alternativa teorier för att studera utsatta elevers situation i en skolklasskontext skulle kunnat vara: Randall Collins (2008) mikrosociologiska teori om mobbning för att få en förståelse för de handlingar som elever använder för att positionera sig i en hierarkisk struktur. Søndergaards (2012) teori om social ångest kan hjälpa mig att få en förståelse för konsekvenser av exkludering och marginalisering för utsatta elever. Banduras (1999, 2002) teori om moraliskt disengagemang kan förklara varför elever inte agerar prosocialt när andra elever utsätts för kränkande handlingar och mobbning. Det som slutligen avgör val av perspektiverande teori är att den ska hjälpa mig att förstå och förklara de empiriska resultat som genereras under aktionsforskningsprocessens gång. I detta sammanhang blir skolans ansvar centralt.